

Elnarə Putayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN AMERİKA VARIANTINDA METONİMİYANIN MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *metonimiya, hədəf konsepti, mənbə konsepti*

Keywords: *metonymy, target concept, source concept*

Ключевые слова: *метонимия, концепция цели, концепция источника*

Dildə geniş istifadə hüququ qazanmış üslubi vasitələrdən biri xüsusi əvəzlənmələr hesab olunan metonimiyalardır. Metonimiyalar həm də “eyni koqnitiv sahə daxilində yerləşən təsvir” hesab edilir. Koqnitiv dilçilikdə isə bu anlayış “şərti əqli mexanizm” olaraq təsvir olunur. C.Lakof və M.Consonun nəzəriyyəsinə əsasən, metonimiya bir-biri ilə əlaqəli olan iki anlayışdan birinin digərinin əvəzinə işlədilməsi kimi başa düşülməlidir. Belə ki, metonimik konseptlər gündəlik həyatımızın bir parçası olmaqla yanaşı, hər zaman hərəkətlərimizi və düşüncələrimizi ifadə etməyə yardım edirlər. Məsələn: “insan”ın əvəzinə “üz, sima”, “tam”ın əvəzinə “hissə”ni ifadə edən sözlərin işlədilməsi kimi:

Her sister is a beautiful face.

I prefer to have a Maugham as a special book of mine.

Digər bir tərəfdən, metonimiyani mənbə və hədəf konseptləri daxilində müqayisə edən A.Barselona onu “asimetrik” təsvir adlandırır. Bununla yanaşı olaraq iki yeni anlayışı – mənbə və hədəf konseptini də koqnitiv dilçiliyə gətirən C.Lakof, M.Conson, Z.Kovesez və başqaları bu anlayışların həm metaforaya, həm də metonimiyaya aid ola biləcəyi qənaətində olmuşlar [5, s.118]. Mənbə konsepti daha konkret olanı ifadə etsə də, hədəf konsepti mücərrəd və abstrakt olanı təsvir etmişdir. Texniki olaraq, bu iki anlayış arasındakı əlaqəni “mapping” – təsvir etmə, uyğunlaşdırma adlandıran C.Lakof və M.Conson araşdırmalarının əvvəlində bu anlayışın dəqiq təsvirini və izahını verə bilməmişlər. Bu məqsədlə də daha sonralar C.Lakof və M.Törner (1989), eləcə də, Z.Kovesez (2010) “correlation” – qarşılıqlı əlaqə terminini də istifadə etmişlər. Müəlliflər metonimiyanın 4 əsas aspekt üzərində formalaşdığını göstərmişlər ki, onlardan birincisi bizim yaşadığımız həyat təcrübəsidir. Digər aspekt metonimiyanın istənilən mənanı konsept daxilində ifadə etməsidir. Məsələn: ofisiant müştərinin sifarişindən asılı olaraq onu “The sandwich is waiting for the bill” (Sendviç hesabı gözləyir) deyər adlandırsa, burada əsas xüsusiyyət simvolik mənanın eyni məkan daxilində – restoranda ifadə edilməsidir. Eyni cümlə konkret kontekstdən kənarında heç bir məna ifadə edə bilməz. Üçüncü aspekt metonimik konseptlərin sistematik xarakter daşımada

özünü büruzə verir. Bu fikri belə əsaslandırma bilərəm ki, metonimik ifadələrin işlədilməsi təsadüfi xarakter daşımır, tam əksinə olaraq bizim fikir və düşüncələri-mizin sistemə olaraq davranışlarımıza inikas etməsini təcəssüm etdirir. Məsələn: “The White House is not responding” (Ağ Ev cavab vermir) və ya “Wall Street is in stress” (Val Strit narahatlıq keçirir) dedikdə, seçdiyimiz ifadələr sadəcə təxəyyülün məhsulu hesab oluna bilməz. Bu ifadələr eyni zamanda “place for the institution” (tərkib əvəzinə yerin adı) konseptini ifadə edən metonimik söz birləşmələri kimi də qəbul edilməlidir. Son olaraq, metonimiya konseptual bir hadisə hesab edilir. Başqa sözlə desək, metonimik linqvistik ifadələr gizli qalan konseptual metonimiyaların təzahür formasıdır.

Metonimiyanın təsvirində mənbə konseptindən hədəf konseptinə doğru gədən təsvir prosesində ümumi və universal biliklərə, zəngin dünyagörüşünə və mədəni sferanı əhatə edən məlumat bazasına malik olmaq labüd hesab olunur. Əks halda, yəni ünsiyyət prosesində tərəflərdən birinin lazımı biliklərə malik olmaması fikirlərdə ifadə olunan metonimik ifadələri anlamamasına və nəticədə çəşqinliyin yaranmasına səbəb ola bilər. Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, metonimik təsvir proseslərində, xüsusilə danışıq diskursunda ümumi biliklərlə yanaşı xalqın mədəni variativliyini əhatə edən müəyyən məlumata malik olmaq məsələsi də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Metonimik təsvirdə mənbə konsepti hədəf konseptini aktivləşdirir; eyni zamanda mənbə konseptinin konseptual məzmunu baş verən bu prosesdə fəal iştirak edir və fikrin izahında və şərhində özünəməxsus rol oynayır. Məhz bu ardıcılıqla davam edən prosesin sonunda kontekstual mənə dinləyiciyə və ya oxucuya çatdırılır. Bir çox hallarda bu ardıcılığı metonimik zəncir də adlandırırlar ki, bu da nəticə olaraq kontekstdə ifadə olunan fikrin şərhinə gətirib çıxarır.

Metonimik ifadələrin daxili elementləri hesab olunan mənbə və hədəf konseptlərinin arasında müəyyən mənə əlaqələri vardır. Bu əlaqələr ifadə edilməsi nəzərdə tutulan fikirlə (hədəf konsepti) onu ifadə etmək üçün istifadə etdiyimiz söz və ifadələrin (mənbə konsepti) arasında var olmaqdadır. Bu mənə əlaqələrin mövcudluğu baxımından metonimiyaların ən geniş yayılmış növlərindən biri “tamın əvəzinə hissə”nin işlədilməsidir. ABŞ əvəzinə Amerika, Böyük Britaniya əvəzinə İngiltərə və s.

We need some new faces around here (Bizim buralarda bir neçə yeni simaya ehtiyacımız var).

They needed a new hand at second base (İkinci mərhələdə onların yeni əl ehtiyacı oldu).

Hər iki nümunədə insan, şəxs, işçi mənasında onların bədəninin bir hissəsi – “sima, əl” sözləri işlədilmişdir.

Başqa bir əlaqə növündə isə, “hissənin əvəzinə tam”ın işlədilməsinə rast gəlirik. Məsələn:

To fill a car with fuel (maşını yanacaq ilə doldurmaq).

To walk through the door (qapıdan keçmək).

Birinci nümunədə yanacaqda maşını deyil, onun yanacaq doldurulan xüsusi hissəsini doldurmaq nəzərdə tutulur. İkinci nümunədə isə, qapıdan deyil, məhz qapının açıq çərçivəsindən keçmək nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, obyektin tam adı göstərilməklə onun yalnız müəyyən bir hissəsi nəzərdə tutulur [2, s. 134].

Bir çox hallarda bir dildə olan metonimik ifadənin digər dilə məhz metonimik söz birləşməsi kimi tərcümə edilməsi müəyyən çətinlik yarada bilər. Bunun əksinə olaraq, bəzi hallarda müəyyən metonimik ifadələr var ki, onlar dil daşıyıcısı olmayanlar tərəfindən rahatlıqla anlaşılabilir. Məsələn:

The first guitar has the flu. (Birinci gitaranın zökəmi var.)

Of course, I adore playing the first violin again. (Əlbəttə ki, mən yenə də birinci skripkanın ifasını bəyəndim).

The saxophone had to leave early. (Saksafon tez getməli oldu) [1, s.236].

Verilən nümunələrdə müxtəlif musiqi alətlərinin ifaçılarının əvəzinə həmin musiqi alətlərinin adları işlədilsə də, danışanın ifadə etmək istədiyi məna oxucuya tam aydın olur.

Metonimiya insanların fikirlərini şərh etməsinə kömək olan, daha dəqiq və konkret səslənməsinə səbəb olan konseptual vasitədir. Məsələn:

Shakespeare takes up the entire upper shelf (Şekspir ən üst rəfi tamamilə tutub).

May I take your Steinbeck? (Sənin Steynbekini götürə bilərəm?)

Where is the French fries sitting?(Frənç frayz harada əyləşib?)

Birinci və ikinci cümlədə “əsərlərin əvəzinə onların müəllifi”, sonuncu cümlədə isə, “müşərinin əvəzinə onun sifarişi” işlədilmişdir.

Are we going to join those skirts? (Biz də o ətəklərə qoşuluruq?)

The same uniforms prevented us from entering the hall (Həmin rəsmi geyimlilər bizə zala daxil olmağa mane oldular).

Burada geyim növü olan “ətək” (skirt) və “rəsmi iş geyimi” (uniform) məhz həmin paltarları geyinənlərin – ətək qadınların, rəsmi iş geyimi isə işçilərin əvəzinə işlədilmişdir.

Metonimiya insanların kommunikativ məqsədlərinə çatmaq üçün, nəzərdə tutulan fikrin daha dəqiq və rəngarəng səslənməsi üçün, insanların düşüncələrini formalaşdırmaq və ünsiyyət prosesini asanlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Bu səbəbdən də, bir çox metonimiyalar birbaşa və hərfi səslənən tərcümə deyil, dolaylı və parafraz olunmuş tərcümə tələb etməkdədir. Metonimiya ritorik təsirə, koqnitiv təbiətə və praqmatik funksiyaya malikdir. Mədəni xüsusiyyətləri oxşar və yaxın olan xalqların nümayəndələri koqnitiv anlamda ümumi xüsusiyyətlərə malik olduğundan, belə xalqların nümayəndələri qarşı tərəfin dilində səslənən metonimiyanın izah və dərk olunması üçün daha çox tərcümə üsulundan deyil, əvəzləmə üsulundan da istifadə edə bilərlər. Bu cür metonimiyaları H.Zenq “kreativ və ya yaradıcı metonimiyalar” adlandırır ki, bu metonimiyalar “mədəni yükün daşıyıcıları hesab olunur və fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan xalqların nümayəndələrinin anlamasına müəyyən çətinlik yaradır [3, s.33-34]. Bununla belə, metonimi-

ya dillərin öyrənilməsində və müxtəlif mədəniyyətlərə sahib olan insanların nitqinin dərk edilməsində əsas rol oynayan koqnitiv vasitə hesab olunur.

Amerikan ingiliscəsində bəzi hallarda bədən üzvləri birbaşa öz denotativ mənalarında deyil, dolayısıyla metonimik mənalarında daha çox işlənməkdədir.

Body part (bədən üzvü)	metonimik mənə
Arm (qol)	əl, budaq, qanad, güc
Belly (qarın)	hamiləlik, içəri, daxili
Ear (qulaq)	eşitmə, karlıq, diqqət
Face (üz)	ön, qabaq, insan, ifadə
Foot (ayaq)	ayaq, gəzinti, addım
Head (baş)	yuxarı, üst, saç, intellekt
Heart (ürək)	hiss-duyğu, düşüncə, cəsarət
Jaw (çənə)	üz, yanaq
Mouth (ağız)	danışmaq, açılış, nitq, davranış
Tongue (dil)	danışmaq, söz [4].

Verilən nümunələrdən aydın olur ki, müəyyən bədən üzvləri yerinə yetirdikləri funksiyaya müvafiq olaraq tam fərqli mənə yaratmaq məqsədilə də işlədilər bilməkdədir.

Bəzən Amerikan ingiliscəsində məcaz dili səviyyəsində bəzi üslubi vasitələrə müxtəlif etnik azlıqları və xalqları təsvir etmək üçün müraciət edilə bilər. Bu zaman müxtəlif ərzaq və qida adlarından xalqların daha çox istifadə etdiyi meyvə və tərəvəzlərdən, xalqların mətbəxinə xas olan milli yemək adlarından yararlanmaq mümkün olmuşdur. Bu halda məhz üslubi vasitələrin əsas növündən – metonimiyadan istifadə olunduğuna daha çox rast gələ bilərik. Məsələn: Amerikan ingiliscəsində fransızları – cheese-eaters, butterfingers; ingilisləri – beef-eaters, tea-bags; irlandları – potato-eaters; şotlandları – porridge-dribblers; almanları – chese-eaters; norveçləri – fish-eaters; italyanları – macaroni; yaponları – sushi-eaters, çinliləri – insect-eaters; vyetnamlıları – dog-eaters, koreyalıları – dog-munchers; hindliləri – curry-munchers; ərəbləri – dusty-nuts; avstraliyalıları – can-eaters, Yeni Zelandiyalıları – kiwis və s. olaraq ifadə edirlər [6, s.17-18].

Amerikanın bir qitə olaraq daha çox mühacir və immiqrantlardan formalaşdığını göstərmək üçün müxtəlif azsaylı xalqların təsvirində bu tip metonimiyaların işlədilməsində də xalqların spesifik xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlanılır. Belə ki, yerli hindular daha çox müxtəlif heyvanların daxili orqanlarını yedikləri üçün onlar gut-eaters, avropalı əcdadlara malik olanlar hot-dog-eaters, afro-amerikalılar chicken-eaters, yəhudilər – Kosher-eaters, ispanlar – beanies və s. olaraq təsvir olunmaqdadır. Burada meydana çıxan maraqlı faktlardan biri də ondan ibarətdir ki, ispanmənşəli yerli əhali müxtəlif irqlərə mənsub olduqlarından hətta onların bu xüsusiyyəti də aid olduqları metonimiyalarda öz əksini tapır. Məsələn: black beans – qaradərili ispanlar, green beans – irlandlarla ispanların qarışığı olanlar, white beans – ağdərili ispanlar, coffee beans – Kolumbiyalılar, jumping beans – öz doğma torpaqlarını tərk edib ABŞ-a üz tutmuş ispanmənşəli şəxslər və s. [6, s.18-19].

Lakin irqi ayrı-seçkiliyi ifadə edən metonimiyalar yalnız yemək və ərzaq adları ilə məhdudlaşmışdır. Ənənəvi olaraq ABŞ-da dəri rənginə görə 5 əsas irqi fərqlilik göz önündə olduğundan (black – qara, brown – qəhvəyi, red – qırmızı, white – ağ, yellow – sarı) məcaz dili səviyyəsində bu rənglərlə müxtəlif qida məmulatları arasında paralel əlaqələr yaradaraq bu irqlərdən olanları müvafiq olaraq “chocolate – şokolad, cinnamon – darçın, cherries – albalılar, flour – un, lemon – limon” deyə də adlandırıldığına şahidi oluruq. Sarıdərililərə əsasən asiyalıları aid etdiklərindən, onları yolq, butterheads; yerli hinduları qırmızıdərililər hesab etdiklərindən, onları apple və raddish; ağdərililəri – milkhead, whitebread, yoghurt; qaradərililəri burnt crackets, chocolate; qəhvəyi və ya qarışıq irqin nümayəndələrini isə, white chocolate, chocolate-covered marshmallows deyə də təsvir etmişlər [6, s. 20-21].

Bu cür qida adlarından məcazi formada istifadə etdikdə bəzən irqi ayrı-seçkilik və rasizm əlamətlərinə də rast gəlmək mümkündür. Belə ki, bir çox hallarda azsaylı xalqların, etnik azlıqların və irqi qrupların sevrəqasıyası və ayrıseçkiliyi xoşagəlməz münasibətin formalaşmasına da səbəb ola bilər.

Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, dil və mədəniyyət müxtəlif vasitələrlə əlaqələndirilir və bu əlaqələr fərqli aspektlərdən tədqiq oluna bilər. Son dövrlərdə inkişaf etməkdə olan koqnitiv dilçilik elmi bizə dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin həm universal aspektdən, həm də mədəniyyətlərarası ünsiyyətin səbəb olduğu variativlik aspektindən araşdırmağa şərait yaradır. Müxtəlif mədəniyyətləri təmsil edən insanlar öz konseptual bacarıqlarından eyni dərəcədə istifadə etmədiyindən, hətta universal sayıla biləcək metafora və metonimiya nümunələri də özünəməxsus xüsusiyyətlərinin köməyi ilə variasiya yaradır. Müxtəlif millətlərin tarixi, sosial-mədəni konteksti, mədəni xüsusiyyətləri bir-birindən fərqləndiyinə görə onların yaratmış olduğu konseptual metafora və metonimiyalar hər bir mədəniyyətə uyğun formalaşır. Metonimiyanın bir üslubi vasitə olaraq ritorik, koqnitiv və praqmatik funksiyaları hər zaman mədəniyyətlərin fərqli olduğu anlarda müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçilərinə bu ifadələrin mənalarını anlamağa yardım edir.

Ədəbiyyat

1. Brdar M., Brdar-Szabo R. Metonymies we (don't) translate by // Argumentum 10, 2014. p.232-247.
2. Drozdez G. The development of the theory of Metonymy in Cognitive Linguistics // Linguistica Silesiana 35, 2014. p.119-151.
3. Haicui Z. On Metonymy and its Translation // World Journal of English Language, vol.4, no 4, 2014. p.28-35.
4. Hilpert M. Chained Metonymies in Lexicon and Grammar: a Cross-Linguistic Respective on Body Part Terms. Published on 11 April 2007. <http://members.unine.ch/martin.hilpert/CMLG.pdf>
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.

6. López-Rodríguez I. Are We What We Eat? Food Metaphors in the Conceptualization of Ethnic Groups // *Linguistik Online*, vol 69, issue 7, 2014, p.3-36.
7. Denroche Charles (2014) *Metonymy and Language: A New Theory of Linguistic Processing*, Oxon: Routledge, Francis and Taylor.

Summary

On the Semantic Features of Metonymy (Based on Examples Used in American English)

This paper deals with the usage of metonymic words and expressions relating to different spheres. A number of relations between the elements of metonymic expressions, as well as relations between target and source concepts, are also discussed in the article. It is also a widespread case to name different ethnic groups with the help of names of definite food or the characteristics of meals belonging to that nation's cuisine. With several examples indicating the usage of metonymic words and word combinations that expressing various ethnic groups living in the United States we tried to reveal this variety in this article. Not only the names of different ethnic groups, but also denominations of racial features have been influenced by this type of metonymic naming. As the United States is the ethnically and racially diverse country, immigration is also a historical and contemporary process observed in this region. The metonymic nomination of these immigrants have not been included in the vocabulary of the language. In this paper, some of these types of metonymic phrases are given as an example in order to elaborate on the variety of using stylistic devices.

Резюме

О семантических особенностях метонимии (на примерах, использованных в американском варианте английского языка)

Статья посвящена использованию метонимических слов и выражений, относящихся к различным сферам. В статье также говорится о ряде связей между элементами метонимических выражений и отношениях между целевыми и исходными концепциями. Также упоминаются различные этнические группы, с помощью названий определенной пищи и блюд, характерных для кухни этой страны. С помощью ряда примеров, указывающих на использование метонимических слов и словосочетаний, выражающих различные этнические группы, проживающие в Соединенных Штатах, сделана попытка рассмотрения этого разнообразия. Не только названия разных этнических групп, но и наименования расовых особенностей ощутили на себе влияние этого типа метонимического наименования. Поскольку, Соединенные Штаты являются страной различных этнических и расовых групп, иммиграция также является как историческим, так и современным процессом, наблюдаемым в этом регионе. Метонимическая номинация этих иммигрантов не может не иметь своего указания в словаре языка. Некоторые примеры метонимических фраз этого типа также приведены в этой статье, чтобы проиллюстрировать разнообразие использования стилистических приемов.

Rəyçi: prof. A.Məmmədov